

MARIE VODOVÁ

CHRONOLOGIE ŽIVOTA CONSTANTINOVY MATKY HELENY A JEJÍ DOCHOVANÉ PORTRÉTY

V životopisu matky císaře Constantina Velikého, Heleny, kolísá v novodobé historiografii datování její smrti a následkem toho není jednotně udáván ani rok jejího narození. Ve své diplomové práci o Heleně, vypracované pod vedením prof. dr. Josefa Česky a v rozšířené podobě pak podané k rigoróznímu řízení, jsem se těmito otázkami podrobněji zabývala a pokusila se o jejich upřesnění. Vyšla jsem z kritického hodnocení nejednotných závěrů, opírajících se o nestejnou interpretaci písemných pramenů, a konfrontovala jsem je s poznatky, k nimž lze dospět rozbořením Heleniny ikonografie. K jejímu důkladnějšímu studiu jsem přikročila z podnětu doc. dr. Oldřicha Pelikána, DrSc., a pod jeho vedením jsem si nejen všimla mincí s Heleniným portrétem, ale zabývala jsem se také třemi dochovanými sochařskými portréty ze 4. století.

Písemné zprávy z pera pozdně antických a byzantských historiků, které se nám o Heleně zachovaly, jsou většinou velmi kusé a omezují se na několik poznámek týkajících se jejího nízkého původu,¹ narození syna Constantina² a zapuzení, k němuž došlo kvůli dynastickému sňatku Constantinova otce Constantia Chlora s nevlastní dcerou císaře Maxmiliána Theodorou.³ Podrobněji jsou vylíčena teprve až poslední léta jejího dlouhého a pohnutého života, kdy obdržela čestný titul *Augusta*⁴ a jako císařova matka se těšila veliké vážnosti. Detailně je tato poslední etapa Helenina života, popisující její cestu do Palestiny a činnost v Jeruzalémě, která byla od konce 4. století spojována s legendou o nálezu „pravého“ Kristova kříže,⁵ zachycena především u Eusebia

---

¹ Srov. označení *stabularia* u Ambrosia, De obit. Theod. 42 (Migne, PL 16, sl. 1399) a *mater vilissima* v Orig. Const. imperatoris I 1.

² Srov. Eutropius, Brev. ab urbe cond. X 2,2; Hieronymus, Chron. ad an. 306; Orosius, Hist. adv. pag. VII 25,16; Zosimus, Hist. nova II 8.

³ Epit. de Caes. 39,2; Eutropius IX 12,2; Zonaras, Epit. hist. XIII 1.

⁴ Eusebius, De vita Const. III 47 (Migne, PG 20, sl. 1106).

⁵ Poprvé se tato legenda objevuje r. 395 u Ambrosia, De obit. Theodosii 42 (Migne, PL 16, sl. 1399nn.).

ve spise *Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου Βασιλέως*, obvykle citovaném pod zkráceným názvem *Vita Constantini*, a pak u jeho pokračovatelů, církevních historiků Sókrata, Sózomena a Theodoréta.

Chronologicky je Helenin odjezd do Palestiny kladen za oslavu Constantinových vicennialí r. 326 a událostí na císařském dvoře, při kterých došlo k usmrcení caesara Crispa a později i císařovny Fausty⁶ — tedy na konec roku 326, jak tomu nasvědčuje popisovaný sled událostí u Sókrata⁷ nebo Kedréna.⁸ Eusebios z Kaisareie, jediný přímý svědek té doby, přesné datum začátku Heleniny cesty neuvádí, ale v 25. kapitole III. knihy Constantinova životopisu,⁹ která následuje bezprostředně za ukončením výkladu o Nikajském koncilu, se zmiňuje, že Constantinus dal v Jeruzalémě na místě údajného Kristova zmrtvýchvstání postavit chrám. V dalších kapitolách popisuje Constantinovy zásluhy o očištění všech posvátných míst křesťanského kultu v Jeruzalémě a basiliku vybudovanou na Golgotě. Teprve ve 42. kapitole začíná Eusebios výklad o Heleně. Zcela zde postrádáme i tu nejmenší zmínku týkající se smrti Crispa a Fausty. Můžeme se však domnívat, že líčení těchto pro Constantina a Helenu nepřijemných událostí se Eusebios vyhnul záměrně a raději se věnoval obšírnému líčení jejich zásluh o povznesení křesťanství.

Z novodobých historiků A. Piganiol datuje Helenin odjezd do východních provincií na začátek podzimu r. 326¹⁰ a Ch. Diehl do r. 327.¹¹ Naopak O. Seeck se domnívá, že se Helena vydala do Jeruzaléma až po slavnostním zasvěcení Konstantinopole, ke kterému došlo 11. května 330,¹² a odvolává se na Athanasiovu zprávu, že toho roku prý byl sesazen antiochejský biskup Eustathios, fanatický odpůrce ariánů, protože prý urazil Helenu. Seeck soudí, že by k tomu mohlo dojít sotva jindy než při příležitosti Heleniny cesty do Jeruzaléma. Pro nás prvořadá autorita — Eusebios z Kaisareie — však končí výklad o Heleně 47. kapitolou III. knihy Constantinova životopisu a teprve v 50. kapitole popisuje nepokoje, k nimž prý došlo v Antiochii pod Eustathiovým vlivem, a až za jejich důsledek pokládá poslání Eustathia do vyhnanství. Kromě toho se domnívám, že takovou věc, jakou by byla urážka císařovy matky, by Eusebios, sám zastánce Arioova učení, neváhal připojit k obsáhlému výčtu Eustathiových špatných vlastností.

O tom, že se Helena zúčastnila inaugurace Konstantinopole r. 330, se nezachovaly žádné zprávy, ale je možné, že se zde zdržela nějakou dobu při zpáteční cestě z Jeruzaléma, jak dokládá Kodinos,¹⁴ neboť výstavba nového města byla oficiálně započata již 26. listopadu 326.¹⁵

Nyní k otázce Helenina věku a data její smrti. Pokud je její věk uveden v původních pramenech, shodují se informace, že se Helena dožila osmdesáti

⁶ Philostorgius, Hist. eccl. II 4 (Migne, PG 65, sl. 468).

⁷ Socrates, Hist. eccl. I 16,17 (Migne, PG 67, sl. 116—117).

⁸ Cedrenus, Hist. comp. (Migne, PG 121, sl. 541).

⁹ Migne, PG 20, sl. 1085.

¹⁰ A. Piganiol, L'empire chrétien, Paris 1947, str. 37.

¹¹ Ch. Diehl, Hélène. La grande encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts. Paris 1852—1901. Sv. XLX, sl. 1020—21.

¹² O. Seeck, Helena 2. PWRE VII, sl. 2821.

¹³ Hist. ad mon. 4 (Migne, PG 25, sl. 699).

¹⁴ Codinus, De aed. Constantinop. (Migne, PG 157, sl. 548).

¹⁵ Viz O. Seeck, Constantinus 1. PWRE IV, sl. 1021.

let, a rovněž tak, že zemřela u svého syna po návratu z Palestiny.¹⁶ Odhady většiny současných historiků ohledně roku Heleniny smrti se pohybují v rozmezí od r. 327 do r. 329. Např. A. Piganiol se nejprve vyslovil pro rok 329,¹⁷ později však dal přednost roku 327.¹⁸ Ch. Diehl¹⁹ uvádí rok 327 a stejný údaj je obsažen i ve velké Larousové encyklopedii XIX. stol.²⁰ E. Gerland²¹ a J. Maurice²² kladou Helenino úmrtí do r. 329. Od všech citovaných mínění se liší názor O. Seecka,²³ který potom přejal i R. Hanslik.²⁴ Seeck se totiž odvolává na Mauriceovo dílo *Numismatique constantinienne* I, str. 261, kde je uveden údaj o několika mincích s Heleniným portrétem,²⁵ které byly raženy současně s mincemi caesara Delmatia, k jehož jmenování došlo až 18. září 335. Na mincích je totiž nápis nikoli DIVA HELENA, ale FLAVIA HELENA AVGVSTA. Z toho Seeck vysoudil mylný závěr, že v době, kdy došlo k ražbě těchto mincí, musela být Helena ještě naživu. Seeck se proto domnívá, že k její smrti došlo v době mezi 18. zářím 335 (= jmenování Delmatia caesarem) a 22. květnem 337 (= datum Constantinovy smrti) a klade ji do r. 336.²⁶ Bohužel Seeck neval v úvahu to, že se na uvedeném místě v *Numismatique Constantinienne* mluví výslovně o sérii komemorativních mincí, a to nejen Heleniných, ale i Theodoriných. Proto také na tomto zvláštním druhu mincí, které byly dány do oběhu koncem r. 335, není v označení obou císařoven použito výrazu DIVA. Zmíněná série byla vydána z politických důvodů, protože měla demonstrovat konečné smíření Heleny a Theodory, jež byly sokyněmi za svého života, a jejich spojení v Constantinových synech a jejich vnucích. Usmíření je symbolicky vyjádřeno i legendami na reversu mincí. Heleniny mají nápis PAX PVBLICA a Theodory PIETAS ROMANA. O tom, že ražby tohoto druhu mincí byly v dané době obvyklé, svědčí i ta skutečnost, že r. 337 po Constantinově smrti dali jeho synové do oběhu komemorativní mince své matky Fausty, o datování její smrti do r. 326 nemůže být nejmenších pochyb.

Seeckův omyl je tím závažnější, že se dostal do PWRE, odkud ho nekriticky přejali další badatelé a navíc k němu přidali svá další chybná tvrzení, jako například R. Hanslik v *Der kleine Pauly*.²⁷ Píše zde, že Helena zemřela v r. 337 ve stáří osmdesáti let a byla pohřbena v Římě. V následující větě uvádí, že její pozůstatky převezl Constantinus ještě za svého života do Konstantinopole. Když však uvážíme okolnost, že Helena zemřela u svého syna ve východní části říše, je sotva pravděpodobné, že by ji mohl Constantius r. 337 nechat převézt k pohřbení do Říma a pak zpět do Konstantinopole, když víme, že už 22. května téhož roku sám zemřel.

¹⁶ Srov. Eusebius, *De vita Const.* III 46 (Migne, PG 20, sl. 1105); Socrates I 17 (Migne, PG 67, sl. 117); Sozomenus, *Hist. eccl.* II 2 (Migne, PG 67, sl. 937); Cassiodorus, *Hist. eccl. tripart.* II 13 (Migne, PL 69, sl. 937); Cedrenus, *op. cit.* (Migne, PG 121, sl. 544); Zonaras XIII 4.

¹⁷ *L'empereur Constantin*, Paris 1932, str. 175.

¹⁸ *Viz L'empire chrétien*, Paris 1947, str. 40.

¹⁹ S. v. Héléne. *La grande encyclopédie* XIX, sl. 1019.

²⁰ Larousse, *Grand dictionnaire universel du 19. siècle*, Paris 1873, sv. IX, str. 145.

²¹ E. Gerland, *Konstantin der Grosse in Geschichte und Sage*, Athen 1937, str. 23.

²² J. Maurice, *L'empereur Constantin*, str. 196.

²³ Srov. PWRE VII, sl. 2820.

²⁴ R. Hanslik, *Helena*. *Der kleine Pauly* II, Stuttgart 1967, sl. 989.

²⁵ PWRE VII, sl. 2822.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Der kleine Pauly* II, sl. 989.

Můj názor na otázku data Heleniny smrti se proto shoduje s míněním zastávaným většinou současných badatelů. Domnívám se tedy, že její smrt je možno klást do období mezi r. 327 a r. 329. Na základě zjištění numismatiků, že poslední emise mincí s Heleniným portrétem byly vydávány ještě v průběhu r. 329,²⁸ se dá Helenina smrt datovat celkem spolehlivě na konec r. 328 nebo začátek roku následujícího. Protože známe Helenin věk, můžeme stanovit přibližné datum jejího narození — tedy zřejmě rok 247/8, a ne rok 257, jak v důsledku svého omylu uvádí O. Seeck.²⁹

Nyní si všimneme uvedené Heleniny mince z r. 335 (viz tab. VII, obr. 14)³⁰ a srovnáme ji s mincemi raženými ještě za jejího života. Nejstarším dokladem a též ojedinělým typem je malá bronzová mince ražená mincovnou v Thessalonice asi kolem r. 320 (viz. tab. VII, obr. 1). Další typy Heleniných mincí pocházejí až z konce r. 324, kdy Constantinus po porážce Licinia udělil své matce titul *Augusta* a právo nosit diadém.³¹ Daleko nejvíce mincí však bylo raženo v době oslavy vicennalií — v letech 325/6. Na všech mincích ražených za jejího života je Helena zobrazována jako stará vznešená dáma. Příznaky pokročilého stáří jsou poněkud ztlumeny a zjemněny ve shodě s obecně idealizující tendencí pozdně antického constantinovského klasicizujícího slohu, který se nejvýrazněji odráží právě v portrétech členů panovnickovy rodiny. Na některých mincích, jako například na zlatém solidu z mincovny v Sirmiu (viz tab. VII, obr. 8) se ostatně projevuje tak značná idealizace a snaha po vyumělkovaném a dekorativním podání Helenina obrazu, že je zde naprosto potlačen jakýkoli údaj o věku. Naproti tomu zmíněná mince z r. 335 vznikla schematickým, v podání rysů obličeje nepřilíš pečlivým napodobením posledního typu Heleniných mincí asi z let 327—329 (viz tab. VII, obr. 13), což do svědčuje i stejná forma Helenina účesu. Schematizace však způsobuje, že se tento obraz výrazně odlišuje od souvislé řady mincovních portrétů vzniklých za Helenina života.

Podobizny mincí jsou též primárním východiskem a nejspolehlivějším srovnávacím materiálem pro identifikaci Heleniných sochařských portrétů. Do dnešní doby se zachovaly tři pozdně antické ženské portréty, o nichž se soudí, že jsou zobrazeny Constantiny matky. Nutno však konstatovat, že dva z nich jsou značně sporné.

S jistotou se dá Heleně přisuzovat pouze mramorová portrétní hlava, která se nachází v kodaňské Ny Carlsbergově Glyptotéce (viz tab. VIII).³² Podle mého názoru vystihuje zcela přesně Heleninu podobu i charakter jejího portrétní daný mincemi. Zpodobuje starší vznešenou ženu s vážným klidným obličejem a jemnými pravidelnými rysy. Povrch busty je hladký, a třebaže jde o pozdně antickou práci, připomíná svými měkkými liniemi malířské podání. Profil s úzkým, mírně zahnutým nosem a poněkud výraznější kulatou bradou připomíná Heleniny mincovní portréty (viz tab. VII, obr. 8 a 13). Pozornost umělce se soustředila na podání oka rámovaného jemným, grafický

²⁸ *J. Maurice*, Numismatique constantinienne I, Paris 1908—12, str. 97.

²⁹ PWRE VII, sl. 2822.

³⁰ Fotografie mincí jsou převzaty z knihy *R. Delbruecka*, Spätromische Kaiserporträts, Berlin 1933.

³¹ Srov. pozn. 28.

³² Fotografie je převzata z knihy *A. Heklera*, Die Bildniskunst der Griechen und Römer, Stuttgart 1912.

zpracovaným obočím. Duhovka je po obvodu naznačena plastickým zářezem, zornice je miskovitě prohloubena. Pohled směřuje doleva a tak vlastně ruší frontální symetrii obličeje. Pokročilejší stáří je vyjádřeno jemně plasticky naznačenými kruhy pod očima. Inteligentní bystrý pohled a malé pevně semknuté rty dávají celému portrétu výraz vznešeného klidu. Úprava vlasů se shoduje s typem Helenina účesu známého z jejich posledních mincí (srov. tab. VII, obr. 13). Hladké a detailně podané vlasy jsou sčesaný směrem dopředu a uprostřed rozděleny pšínkou. Nad čelem a spánky jsou obráceny a přeloženy dozadu, takže tvoří jakýsi dekorativní záhyb, který je rámován silným copem z dlouhých vlasů, obtočených kolem hlavy. Jejich podání není již tak detailní, ale naopak působí zcela schematicky. Uvedený portrét jeví nápadnou podobu ne pouze s Heleninými mincemi, ale i s obrazem, který o Constantinově matce podávají antičtí autoři;³³ jeho vznik můžeme tedy klást do druhé poloviny dvacátých let 4. století, přesněji do let 327—28.

Dále je dnes za Heleninu podobiznu pokládána sedící ženská socha z Kapitolského muzea (viz tab. IX), dříve považovaná za portrét Agrippiny mladší a jako Helena identifikovaná až r. 1955.³⁴ Je to pečlivý, se sklonem ke zdobnosti zpracovaný portrét, v němž se však do jisté míry odráží ve své podstatě vlastně mužský sluh z období tetrarchie a počátku vlády Constantina Velikého.

Tato vlastnost je patrná na omezeném plastickém podání obličeje a jednotlivých, výrazných, přesto však jemně modelovaných rysů. Štíhlý obličej je v pohledu z profilu charakterizován klenutým čelem, které přechází ve výrazný orlí nos. Ústa jsou malá a jemná. Brada je rovněž poněkud výraznější, ale zabořená. Tenké obočí je vyznačeno plasticky a detaily zvláště graficky. Proti jiným pozdně antickým portrétům není jeho důležitost zdůrazněna přehnaným zveličením. Zornice je prohloubena ve tvaru půlměsíčku, duhovka je částečně kryta horním víčkem, poněvadž pohled směřuje nahoru. Podání vlasů spíše připomíná schematické parukovité pojetí, v němž jsou detaily naznačeny jen grafickým vlnovkovým ornamentem. Vlasy jsou nad čelem rozčesané do stran s vyznačením jemných vln. Zbytek tvoří dva pletence obtočené okolo celé hlavy. Můžeme tedy konstatovat, že tato úprava představuje jednu z variací posledního typu Helenina účesu. Profil ženy, kterou tato podobizna zobrazuje, také v mnohém připomíná Heleniny rysy, avšem poněkud více zdůrazněné, jak je tomu např. na minci tab. VII, obr. 8. Pro ostatní Heleniny portréty je netypický dosti dlouhý štíhlý krk. Celkový mladistvost a svěží vzhled nenasvědčuje tomu, že by tento portrét mohl představovat ženu pokročilého věku, jakou Helena byla. Určitá návaznost na tetrarchovský výtvarný sluh by však mohla vést k názoru, že jde o Heleninu podobiznu z mladších let, v tom případě vzniknuvší asi v letech 312—320. H.-P. L'Orange pokládá tento portrét za jeden z dokladů tzv. subtilního sluhu,³⁵ spočívajícího v preciznosti a vyumělkovanosti a charakteristického pro období pozdně antických klasicismů a zvláště pro období tetrarchovsko-rané constanti-

³³ Srov. Eusebius, Vita Const. III 45 (Migne, PG 20, sl. 1085).

³⁴ R. Calza, Memorie della Pont. Accad. Romana di Archeol., ser. 3, vol. 8, 1955 str. 107nn. Fotografická reprodukce přejata z publikace H.—P. L'Orange, Likeness and Icon, Odense 1973, str. 65, obr. 19—20.

³⁵ Likeness and Icon, str. 54—71.

novského slohu. Přes tento argument, který je dosti závažný, mám však dojem, že hledaná shoda fyziognomie ženy touto podobiznou zobrazené s Heleninými portréty je pouze povreční a nikoli natolik přesvědčivá, abychom od tohoto způsobu interpretace mohli s klidným svědomím odstranit otazník.

Za Helenin portrét považuje R. Delbrueck³⁶ mramorovou sošku (v = 78 cm) pozdně antické císařovny, která patří do sbírky Cabinet des médailles v Paříži (viz tab. X). Tato soška byla nalezena na Kypru. Představuje štíhlou, vysokou a mírně dopředu nakloněnou ženu zahalenou do šatu, který tvoří četné a s detailní přesností podané záhyby. Zadní část je poněkud plochá, též zpracování oděvu je pouze schematické. Pravá ruka přidržuje přehoz, v levé volně visící podle těla drží žena diptych. I přes bohatou drapérii je zřetelný kontrast — pravá noha, na které spočívá váha těla, je poněkud vysunuta dopředu. Na pravou stranu je poněkud nakloněna i hlava. Pokud se týče portrétního samotného, který Delbrueck interpretuje jako Heleninu podobiznu hlavně na základě podobného účesu a diadému, dochází H. - P. L'Orange³⁷ ke zcela odlišnému závěru, a to hlavně na základě přesnějšího slohového rozboru této plastiky — hlavně v podání rysů obličeje a též formy diadému a účesu.

Tato soška byla ještě předtím, než ji Delbrueck začal považovat za Helenin portrét, označována jako podobizna císařovny Aelie Flaccilly, první ženy Theodosiovy a matky císařů Honoria a Arcadia. L'Orange se k této tradiční atribuci vrací a pokládá tento portrét za jeden z charakteristických dokladů theodosiovsko-arcadiovského slohu z konce 4. století, pro který je též charakteristický určitý druh klasicismu, vyznačující se rovněž návratem k plastické formě a jemnému preciznímu podání. Ve své podstatě je však již tento pozdně antický proud zcela odlišný od klasicismu doby Constantinovy a částečně i jeho synů. Zdánlivá fyziognomická podoba s Heleninými portréty je naprosto klamná.

Císařovna, kterou tato podobizna zobrazuje, má štíhlý oválný obličej, v profilu téměř plochý, neboť mírně zahnutý nos není tak výrazně klenutý jako na portrétech Heleniných a rovněž brada je více zaoblená. Helenu připomínají pouze malá klidná ústa. Velký důraz je kladen na podání očí rámovaných velkými expresivně působícími oblouky obočí, které vyrůstá z jednoho bodu u kořene nosu. Oči s těžkými víčky jsou však podány schematicky. Duhovka je poněkud vypouklá, zornice naopak miskovitě vyhloubena. Podání oka, jak je známe z portrétů doby Constantinovy, se proti tomu jeví daleko preciznější. Výraz obličeje vystihuje klidnou vznešenost. Zajímavá je též úprava vlasů, která je obdobou Helenina nejnámějšího účesu, doloženého mincemi (viz. tab. VII, obr. 2—12). Bohatý dekorativní účes je upraven z vlasů uprostřed rozdělených pšinkou a sčesaných do stran, ostatní vlasy jsou vzadu na šíji sebrány do copu buď zcela hladkého, nebo spleteného, který na šíji tvoří malou smyčku a je veden zpět až téměř na čelo, nad nímž je zakončen efektní smyčkou překrývající horní část diadému. U tohoto portrétního tvoří však vlasy, které u Heleny byly svázané do užšího copu, široký plochý pruh vyčesaný nahoru, kde je zakončen stejně širokou

³⁶ Spätrömische Kaiserporträts, str. 163—165, odkud je převzata i fotografická reprodukce.

³⁷ Op. cit., str. 66.

smyčkou. Na rozdíl od Helenina účesu je tento pramen kratší a smyčka nepřekrývá diadém skládající se ze dvojité řady čtvercových drahokamů nebo perel, které jsou nad čelem spojeny velkým kulatým medailónem. Tento druh účesu i diádemu je však charakteristický pro mincovní portréty theodosiovských císařoven, již zmíněné Aelie Flaccilly nebo Eudoxie. Pro konec 4. století svědčí ostatně i charakter celého díla — jak jednopohledová frontální orientace, tak i výraz obličeje, který sice vyjadřuje klidnou vznešenost této pozdně antické císařovny, ale postrádá jakékoliv vyjádření její duše. Výrazně podané obočí a celková ztrnulost dodávají tomuto půvabnému v podstatě však již raně byzantskému dílku charakter ikony.

Skutečnost, že tato soška byla vlastně poměrně dlouho považována za Heleninu podobiznu, ukazuje zároveň i na to, jak velký byl význam portrétů Constantinovy matky pro pojetí ženského portrétu v následujících obdobích. Heleniny podobizny se ve všech svých specifických rysech staly vzorem pro zpodobování všech ostatních císařoven v průběhu 4. století, dokladem čehož je i právě zmíněný portrét ženy z období theodosiovského klasicismu. Je to tedy jen další důkaz toho, jaký byl význam pojetí portrétu římské císařovny, které se ke konci první čtvrtiny 4. století ustálilo v obrazech Heleniných

LA CHRONOLOGIE DE LA VIE D'HÉLÈNE, MÈRE DE L'EMPEREUR CONSTANTIN, ET SES PORTRAITS

Cet article revient à l'analyse de différentes opinions sur la datation de la vie d'Hélène qui sont défendues par les historiens modernes. Pour le point de départ, on prend les témoignages des auteurs anciens concernant les données sur l'âge d'Hélène et la date probable de sa mort.

L'auteur cherche à expliquer l'erreur d'Otto Seeck²³ qui à la suite d'une fausse interprétation des monnaies commémoratives d'Hélène frappées en 335, recule la date de sa mort jusqu' en l'an 336. Les rapports des auteurs anciens indiquent qu'Hélène est morte octogénaire après le retour de son pèlerinage en Palestine¹⁶ entrepris en 326. Comme ses dernières monnaies ont été frappées jusqu'au printemps de l'an 329,²⁸ tout porte à croire qu'elle a du mourir soit vers la fin de l'an 328 soit au commencement de l'année suivante. C'est pourquoi sa naissance peut être posée en l'an 248 à peu près.

Les monnaies à l'effigie d'Hélène servent aussi de base pour l'identification de ses portraits sculptés. De nos jours existent trois portraits féminins interprétés comme portraits d'Hélène. Cette identification est plus ou moins sûre seulement dans le cas d'une tête se trouvant à Glyptothèque Ny Carlsberg (voir tab. VIII). Les traits de la femme représentée par ce portrait répondent aux traits d'Hélène attestés par ses effigies monétaires et en même temps au style spécifique classicisant de l'époque constantinienne. En ce qui concerne la statue assise du Musée Capitolien (voir tab. IX), la situation est plus compliquée car la ressemblance avec Hélène ne paraît que vague. Quant à la statuette du Cabinet des Médailles (voir tab. X), on peut affirmer avec certitude, comme l'a déjà prouvé H.-P. L'Orange³⁷ qu'il s'agit du portrait d'une impératrice de la fin du 4e siècle, vraisemblablement d'Aelia Flaccilla ou d'Eudoxie.

ХРОНОЛОГИЯ ЖИЗНИ МАТЕРИ КОНСТАНТИНА ЕЛЕНЫ И ЕЕ ПОРТРЕТЫ

Настоящая статья занимается анализом разных взглядов на датирование жизни Елены, которых придерживаются историки современности. Исходным пунктом являются свидетельства древних авторов, касающиеся данных о возрасте Елены и о приблизительной дате ее смерти. Автор пытается объяснить ошибку Отто Сеeka,²³ который

на основе ошибочного истолкования мемориальных монет Елены с 335 года, переносит дату ее смерти на 336 год. Сведения древних историков подтверждают, что Елена умерла в возрасте восьмидесяти лет после возвращения из путешествия в Палестину, которое она совершила в 326 году. Так как ее последние монеты чеканили до весны 329 года,²⁸ все свидетельствует о том, что она умерла к концу 328 года или весной следующего года. И поэтому также ее рождение мы можем отнести где-то к 248 году.

Монеты с портретом Елены служат также основой для идентификации ее скульптурных портретов. До наших дней сохранились три женских портрета, о которых думают, что они являются изображением Елены. Такая идентификация кажется быть правильной только в случае портретной головы из Glyptothek Ny-Carlsberg (см. таб. VIII). Черты женщины, которую изображает, соответствуют чертам Елены, известным из ее монет, и также специфическому классицистическому стилю времени Константина. Что касается сидящей скульптуры из Капитольского музея (см. таб. IX), ситуация немного сложнее, так как сходство с Еленой кажется быть только поверхностным. В случае статуэтки из Cabinet des médailles (см. таб. X) мы можем с уверенностью утверждать, что, как это подтвердил уже Г.-П. Л'Оранже,²⁷ речь идет о портрете императрицы с конца 4 века, вероятно Елии Флакциллы или Евдоксии.

Перевела: Ярослава Коларова